

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת תולדת, תשע"ו
מספר 1144

בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מדוע ביקש יצחק לברך את עשו?

יונה בר מעוז

יזמת יצחק לברך את עשו כבראשית כ"ז מפתיעה בחידושה, שכן בנושאים רבים הולך יצחק בעקבות אברהם אביו, וכיון שאברהם לא בירך אף אחד מבניו, היינו מצפים שגם בעניין זה ינהג יצחק כמוהו. במאמר זה נטען שהחלק האחרון בנבואה שנאמרה לרבקה, "שְׁנֵי (גֵּיִים) גֹּיִם בְּבִטְנָךְ וְשְׁנֵי לְאָמִים מִמֶּעֶיךָ יִפְרְדוּ וְלֹאִם מִלְּאִם יֵאָמֵן וְרַב יַעֲבֹד צֶעִיר" (בר' כה: כג), העיר את יצחק לפעול למען עשו, לאחר שסיפרה לו רבקה מה אמר לה ה'. אין להניח, שסיבת המחלוקת בין יצחק לרבקה על הברכה לעשו נעוצה בעובדה שרבקה לא סיפרה ליצחק את שנאמר לה כשהלכה לדרוש את ה'. אם זאת הייתה הסיבה, סביר מאד להניח שהכתוב היה מיידע את הקורא, כדי להסביר את מעשהו של יצחק,¹ כפי שעשה בהמשך. כשברך יצחק את יעקב בהנחה שהוא עשו, למרות חשדותיו והבדיקה המעמיקה שעשה לו, אמר הכתוב: "וְלֹא הִפִּירוּ פִּי-הָיוּ יָדָיו פִּיָּדִי עֲשׂוֹ אָחִיו שְׁעֵרֶת וַיִּכְרְכְהוּ" (בר' כז: כג). על כורחנו עלינו לחפש הסבר למעשה יצחק בהנחה שהוא אכן ידע על הנבואה, ושגם הוא כרבקה הבין את המילה "רב" במשמע הגדול בזמן, אף שלפי ההקשר אין פירושה זה הכרחי,² במיוחד כאשר ההבדל בזמן הלידה של עשו ויעקב התאומים הוא קצר מאוד.

ההסבר שניתן כאן מבוסס על כך שנבואת "וְרַב יַעֲבֹד צֶעִיר" עמומה מעט משום שהיא כתובה באופן שירי, ונתונה משום כך לפרשנויות שונות,³ שאחת מהן היא שהמבוגר יותר יעבוד את הצעיר ממנו. יצחק מנסה לבטל אפשרות זו על ידי חיזוקה של האפשרות שהצעיר יעבוד את הגדול ממנו, והוא עושה זאת באמצעות ברכת השלטון שהוא מבקש להעניק לעשו הגדול. את מקור העמימות בנבואה הסביר ר' דוד קמחי בפירושו על אתר:⁴

ורב יעבוד צעיר - לא זכר עמהם מלת "את" שהיא מורה על הפעול. והנה הדבר מסופק, ולא באר מי יעבד את חברו, הרב את הצעיר או הצעיר את הרב, אלא שיש בו מעט באור, כי ברוב - הפועל הוא הראשון. העמימות של הנבואה נותנת ליצחק אפשרות לפעול על ידי הברכה כדי להבטיח את עליונות עשו, בלי לעבור על רצון ה'. בו בזמן רבקה פועלת למלא את רצון ה' לפי המשמעות המבוארת יותר של הנבואה. האפשרות המוצעת כאן, שמעשהו של יצחק יקבע כיצד תתממש הנבואה, נלמדת בעקבות רמב"ן⁵ מאלישע (מל"ב י: יד-ט). אלישע דואג להבטיח את הצלחתו של מלך ישראל במלחמה נגד ארם גם אחרי מותו, הן בנבואה מילולית הן במעשה סמלי, אלא שמעשה אנושי משנה מעט את תחולת נבואתו:

* גב' יונה בר מעוז לימדה במחלקה לתנ"ך ובלמודי יסוד ביהדות. היא עובדת בכירה במפעל מקראות גדולות "הכתר", שם היא עוסקת בהתקנת פירושי המפרשים.

בהודיה לה' על הולדת יובל וירדן, נכדו יי התאומות, ייתן ה' ותהיינה נשמותיהן לדברו תואמות. יזכו מיטל ועודד ההורים המאוששים, לגרלן לתורה, לחופה ולמעשים כשרים.

¹ כך עושה הכתוב במקומות אחרים. הכתוב מסנגר על לוט השוכב עם בתו באמרו: "וְלֹא-יָדַע בְּשִׁכְבָּהּ וּבְקֹמָהּ" (בר' יט: לג); הקשר הלא-רצוי בין יהודה לכלתו מוסבר: "כִּי לֹא יָדַע פִּי כְלָתוֹ הוּא" (בר' לח: טז); יעקב מקלל את גונב התרפים, ולקורא נאמר: "וְלֹא-יָדַע יַעֲקֹב פִּי רַחֵל אֲנִי וְגַם לֵב" (בר' לא: לב); אחי יוסף מדברים בגלוי על חטאם במכירת יוסף בנוכחותו, כי "לֹא יָדַעוּ פִּי שִׁמְעַ יוֹסֵף פִּי הַמְּלִיץ בְּיָנְתָם" (בר' מב: כג).

² מבחינת ההקשר, השימוש העברי במילה "רב" במשמעות 'רב באוכלוסין' היה מתאים יותר, מאחר שהנבואה בכללה מדברת על גויים ולאומים, ששונים זה מזה במספרם, ולא על שני אחים שייולדו בקרוב בהפרש זמן מזערי. נראה לי שיצחק ורבקה מושפעים מהמשמעות הארמית של המילה "רב", אך על כך במאמר אחר בעתיד, אם יזכני ה'.

³ הרחבתי בניתוח משפט זה לפי כמה פרשנים במאמרי "ורב יעבד צעיר", דף שבועי מס' 263, תשנ"ט.

⁴ הנוסח על פי מקראות גדולות "הכתר".

⁵ רמב"ן אימץ תפיסה זאת של המעשה הסמלי בפירושו לבר' יב: י, ופיתח בעזרתה את הרעיון של "מעשה אבות סימן לבנים".

וַיֹּאמֶר לוֹ אֱלִישֶׁעַ קַח קֶשֶׁת וְחִצִּים וַיִּקַּח אֵלָיו קֶשֶׁת וְחִצִּים. וַיֹּאמֶר לְמֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל הֲרֹכֵב יָדָךְ עַל־הַקֶּשֶׁת וַיִּרְכָּב יָדוֹ וַיִּשֶׂם אֱלִישֶׁעַ יָדָיו עַל־יְדֵי הַמֶּלֶךְ. וַיֹּאמֶר פֶּתַח הַחַלּוֹן קְדָמָה וַיִּפְתַּח וַיֹּאמֶר אֱלִישֶׁעַ יְרֵה וַיִּזֹּר וַיֹּאמֶר חִץ־תְּשׁוּעָה לָּהּ וְחִץ תְּשׁוּעָה בְּאָרְם וְהַפִּיט אֶת־אָרְם בְּאֶפֶק עַד־פְּלֵהָ. וַיֹּאמֶר קַח הַחִצִּים וַיִּקַּח וַיֹּאמֶר לְמֶלֶךְ־יִשְׂרָאֵל הֲיָאֲרָצָה וַיֵּף שְׁלֹשׁ פְּעָמִים וַיַּעֲמֵד. וַיִּקְצָף עָלָיו אִישׁ הָאֶל־לְהֵימ וַיֹּאמֶר לְהַכּוֹת חֲמֵשׁ אֲרֻשָׁשׁ פְּעָמִים אִזּוּ הַפִּיט אֶת־אָרְם עַד־פְּלֵהָ וַעֲתָה שְׁלֹשׁ פְּעָמִים תִּכָּה אֶת־אָרְם.

אלישע כועס על המלך שהקטין את כוחה של הנבואה. הנבואה הייתה שמלך ישראל יכה את ארם עד כלה, אבל הפעולה הסמלית ההססנית של המלך גרמה לניצחון חלקי בלבד. מכאן שמעשיו של אדם יכולים לקבוע עד כמה תחול הנבואה, ובכך הם מהווים פרשנות לה מצד אחד, וקיבועה בדרך שבה נתפרשה, מצד שני. אך מדוע יטרח יצחק להבטיח את עליונות עשו?

הכתוב רומז, שבתודעת יצחק הקדימות בלידה משמעותית, שכן כאשר זקן וכהו עניו "ויקרא את-עשו בנו הגדול"⁶ בדומה לו יפעל יוסף, נכדו, שירצה בברכה שתחזק את מעמדו של הגדול בבניו, ויתנגד למעשה סמלי שמשנה את המשתמע מסדר ההולדה, ועשוי משום כך לשנות את מעמדם של הבנים בעתיד:

וַיִּקְרָא יוֹסֵף פִּי־יְשִׁית אָבִיו וַיְדַמְיֵנוּ עַל־רֹאשׁ אֶפְרַיִם וַיִּרְעַע פְּעֵינּוּ וַיִּתְמַךְ יְדָאָבִיו לְהַסִּיר אֶתְּהָ מֵעַל רֹאשׁ־אֶפְרַיִם עַל־רֹאשׁ מְנַשֶּׁה. וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל־אָבִיו לֹאֲכֹן אָבִי פִי־זֶה הַבְּכֹר שִׁים מִיָּנֶף עַל־רֹאשׁוֹ.
נראה שהסיפור על רב אשי והמלך מנשה,⁷ לפי ההסבר שנתן לו ר' יונתן אייבשיץ,⁸ עשוי לעזור בהבנת התפיסה הרוחנית שעומדת מאחורי דאגתם של יצחק ויוסף למעמדו של הבן הגדול.

רב אשי עמד ב"שלושה מלכים" (= הפסיק ללמד בנושא: שלושה מלכים אין להם חלק לעולם הבא). אמר: למחר נפתח (= את לימודנו) בחברים. בא מנשה, נראה לו בחלומו, אמר: חבריך וחבריו של אביך קראת לנו? מהיכן יש להתחיל (= את בציעת הלחם, בברכת) "המוציא"? אמר לו: איני יודע. אמר לו: מהיכן יש להתחיל "המוציא" לא למדת, ו"חבריך" אתה קורא לנו? אמר לו: למדו לי, ולמחר אדרוש אותו בשמך. אמר לו: ממקום שקרם בבישול (= נאפה ראשון). אמר לו: מאחר שחכמת כל כך, מדוע עבדת עבודה זרה? אמר לו: אם היית שם, היית אוהז בשולי הגלימה ורץ אחרי (= לעבוד עבודה זרה). למחר אמר להם (= רב אשי) לחכמים: נפתח בגדולים.

ר' יוסף חיים מבגדד,⁹ מרחיב את הסברו של ר' יונתן אייבשיץ, שרואה בכביעת הפת מהצד שקרם ראשונה משל לסדר הנשמות היורדות לעולם, ומנמק בכך את מעלת הדורות הראשונים על האחרונים:

... מקום שהאד שולט בו יותר, שקדם להתבשל קודם, לכך יוכיח זה המקום יותר לבצוע ממנו, מפני שיש תערוכת זוהמא בדומם, צומח, חי ומדבר, וכל דגן ופרי ומאכל אשר יתבשל באש, תתגרש ממנו חלאת זוהמת הנחש הדבקה בו בהיותו זרוע באדמה. ולכן זה המקום שיש בכור זה שקדם להתבשל, נמצא נתגרשה ממנו הזוהמא שנים ושלושה רגעים קודם שאר הכור, לכך נבחר יותר לבביעת "המוציא". ואם כן, כל שכל וכל שכן נשמות הראשונים שקדמו לצאת מטומאת הסטרא אחרא זמן הרבה קודם נשמות האחרונים, שיאות להם המעלה והכבוד.

סביר להניח שהיחס המיוחד שיש במקרא לכבוד או לבן גדול נובע מהנחה דומה להסברו של ר' יונתן אייבשיץ, שקדימות הלידה מוכיחה את גדולת המעלה הרוחנית.¹⁰ גם יצחק שדואג למעלת עשו, אף שמכר את זכות בכורתו, סבור כנראה שיש לבסס את מעמדו הרופף של עשו, כפי שמשמע מן הנבואה, שכן קדימותו בזמן הלידה משמעה עדיפותו מבחינה רוחנית, ועל כן הוא הראוי לשלוט באחיו הצעיר ממנו. רק כאשר נכשלה תכניתו של יצחק, הבין שכמעט עבר על רצון ה', ואז הוא אישר ביודעין את הברכה ליעקב: "גם-בְּרוּךְ יִהְיֶה" (בר' כז: לג).

בדרך דומה אפשר לפרש את יחסו של אברהם לישמעאל. כאשר מעדיף א-לוהים את יצחק על פני ישמעאל, אברהם מבקש לשנות את הגזרה הא-לוהית ואומר: "לוֹ יִשְׁמַעֵאל יִחְיֶה לְפָנֶיךָ" (בר' יז: יח). א-לוהים חוזר ומדגיש שכבודו של ישמעאל במקומו מונח, גם הוא יגדל וגם עמו יהיה ה', אך יצחק יגדל ממנו ועמו תיכרת הברית המיוחדת (שם: יט-כא). אנו רואים שבסופו של דבר, גם בעניין הזה יצחק מנסה ללכת בדרכו של אברהם אביו, וכמוהו אינו מקבל את הסכמת ה', ואינו מצליח להבטיח שהברכה היזומה תינתן לעשו ולא ליעקב. במקרים אלה כמו במקרים נוספים, המסר הא-לוהי הוא שמי שנולד עם זכות יתר צריך גם להצדיק את זכותו לכך, ולכן עשו נדחה ממעמדו כיוון שבמעשיו הוכיח שאינו היורש הרוחני של אברהם ויצחק. במקום ברית עמו נכרתה הברית הא-לוהית עם יעקב בעת בריחתו מפני עשו, כאשר היה נראה שהוא הצד המפסיד (בר' כח: י-כב). בצאתו לעולם הגדול יהיה על יעקב להוכיח, בתנאים קשים, שהוא הוא נושא המורשה האמתית.

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>

עורך: פרופ' עמוס פריש
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

⁶ בר' כז: א. יש לשים לב לתרגום הארמי: וקרא ית עשו בריה רבא.

⁷ המקור הארמי בכבלי סנהדרין קב ע"ב.

⁸ בספרו יצרות דבש, חלק א דרוש יא. חי בין השנים 1764-1690.

⁹ בספרו בן איש חי, שנה ראשונה, בדרשה לפרשת "אמור", הלכות בביעת הפת. חי בין השנים 1834-1909.

¹⁰ וכן את ההקפדה היתרה על סדר ההולדה של הבנים בחיי היום יום. אנו רואים בבראשית (מג: יג) שיוסף מושיב את אחיו לפי גילם, ושמואל הנביא שנשלח למשוך מלך מבני ישי, באין לו הוראה ברורה משמים, התחיל בגדול וכילה בקטון (שמ"א טז: ו-יא). כך מתפרש גם סדר המשתאות של בני איוב, כפי שמשמע מפרכ' א' שם. סביר להניח שזה גם הבסיס לדרשת חז"ל: "כבוד את אביך ואת אמך... ויו יתירה - לרבות את אחיך הגדול" (בבלי כתובות קג ע"א).